

האם הדמוגרפיה תכריע? יחסי כוח בין המגזרים בישראל שלאחר שלטון האחוסלים

יצחק ששון, יוסי הרפז*

תקציר. על רקע ניסיון המהפכה המשפטית גובר הקיטוב בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. במאמר זה אנו שבים לספרו המכונן של ברוך קימרלינג, שבישר על קץ ההגמוניה הממלכתית-ציונית ועל תחילתן של מלחמות הירושה. מתוך גישה ובריאנית לכוח אנו מנתחים את התמורות ביחסי הכוחות הדמוגרפיים, הכלכליים והפוליטיים בין חמשת המגזרים המרכזיים של החברה הישראלית: חילונים, מסורתיים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים. אנו מוצאים כי המגזר החילוני, חרף היחלשותו הפוליטית, ממשיך להוביל בכוחו הכלכלי ובשיעורי הגיוס לצה"ל. אלה יחדיו מקנים לו כוח מבני המעוון בשיח האזרחות הרפובליקני, אשר מאפשר לו להתנגד באפקטיביות למהפכה המשפטית. מנגד, כוחו הפוליטי של המגזר הדתי-לאומי גדל, ואילו ייצוגם הפוליטי של הערבים והחרדים נותר ללא שינוי מהותי. ממצא זה שולל את גישת הדטרמיניזם הדמוגרפי, המניחה כי גידול דמוגרפי מיתרגם ישירות לכוח פוליטי. לבסוף, אנו מציעים כי המאבק בין הלאומיות היהודית החילונית-ליברלית ובין זו הדתית-פרטיקולריסטית יוכרע על ידי המגזר המסורתי, שמיקומו הדתי, האתני והמעמדי המורכב מציב אותו בתווך בין שני המחנות.

החברה הישראלית היא חברה הטרוגנית ושסועה. ביטוי רשמי לכך נתן נשיא המדינה ראובן ריבלין ב"נאום השבטים" המפורסם שנשא בשנת 2015, שבו מנה ארבעה מגזרים או "שבטים": הרוב הממלכתי-ציוני (יהודים חילונים ומסורתיים), דתיים לאומיים, חרדים וערבים. ריבלין הציג בפני שומעיו טענה מרעושה: הרוב הממלכתי-ציוני, המזוהה עם הישראליות, מאבד במהירות ממשקלו כתוצאה מתהליכים דמוגרפיים. במקום חברה בעלת רוב דומיננטי, נוצר סדר ישראלי חדש שבו "אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים" (IPS, 2015). בכך אימץ למעשה ריבלין את אחת התזות המרכזיות של הסוציולוגיה הישראלית

* פרופ' יצחק ששון, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, בית הספר ללימודי חברה ומדיניות, אוניברסיטת תל אביב

ד"ר יוסי הרפז, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, בית הספר ללימודי חברה ומדיניות, אוניברסיטת תל אביב

שני המחברים תרמו למאמר במידה שווה. אנו מודים ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה על שהעמידה לרשותנו את נתוני הסקר החברתי. תודתנו לעורכי הגיליון על תרומתם לשיפור המאמר, ולחיים גונדר שסייע באיסוף החומרים.

הביקורתית בעשורים האחרונים, שאת ניסוחה החד והקולע ביותר אפשר למצוא בספרו של ברוך קימרלינג קץ שלטון האחוסלים (2001; וראו גם פלד ושפיר, 2005). בספרו שרטט קימרלינג את שקיעתה של הישראליות הממלכתית-ציונית אשר התעצבה תחת הנהגת הקבוצה שהוא כינה אחוסלים: אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים ולאומיים¹. ההגמוניה האחוסלית רבת השנים מפנה את מקומה למלחמת ירושה, וחלקיה השונים של החברה הישראלית נאבקים על דמותה. בשל כך נידונו האחוסלים "להתרגל למצב החדש והלא־נח מבחינתם שאין הם עוד אדוניה הבלעדיים של המדינה, וכי על כל עמדת כוח והשפעה עליהם להתחרות עם קבוצות אוכלוסייה ותרבות אחרות" (קימרלינג, 2001, עמ' 106).

מאמר זה מבקש לבחון ולעדכן את התזה של קימרלינג כעשרים שנה לאחר שהוצגה לראשונה. המאבק העז שפרץ בתגובה למהפכה המשפטית שמקדמת הממשלה מאז ינואר 2023 יצר קיטוב חסר תקדים בחברה הישראלית. נראה כי מאחורי המאבק המשפטי, הטכני כמעט, על סמכויות בית המשפט והרכב הוועדה למינוי שופטים, מסתתר עימות עומק בין אידיאולוגיות שונות ולמעשה בין קבוצות אוכלוסייה שונות. לשיטתם של תומכי המהפכה המשפטית, החלשת מערכת המשפט והכפפתה לפוליטיקאים מטרתה לאפשר למפלגות הימין ולמפלגות הדתיות לממש את כוחן ללא מגבלות. מנקודת מבט זו, בתי המשפט והיועצים המשפטיים נתפסים ככוח פוליטי שמזוהה עם המגזר האשכנזי-חילוני, המתואר כאליטה פריבילגית (רוטמן, 2019). תפיסה זו – אשר כשלעצמה מבטאת הבנה צרה ומוגבלת של מהות הדמוקרטיה, ללא הפרדת רשויות וללא הגנה מובטחת על זכויות – מעידה כי מובילי המהפכה המשפטית תופסים אותה במסגרת של מאבק בין מגזרים. גם בקרב מתנגדי המהפכה המשפטית רווחת התפיסה שלפיה השינויים המוצעים במערכת המשפט ישנו את יחסי הכוחות בין המגזרים, ויתעדפו את המגזר הדתי והחרדי על פני המגזר החילוני במגוון תחומים: חלוקת תקציבים, עיצוב המרחב הציבורי, חלוקה בנטל השירות הצבאי ועוד. מבין השורות של נקודות המבט השונות הללו על המהפכה המשפטית ועל ההתנגדות לה עולה הסכמה רחבה כי השינויים המשפטיים הם ביטוי מוסדי לקונפליקט בין קבוצות אוכלוסייה.

לגישה הקונפליקט יש מסורת ארוכה בסוציולוגיה הישראלית, אשר זנחה זה מכבר את אידיאולוגיית כור ההיתוך ורואה בחברה הישראלית זירת עימות מתמשך בין יהודים לערבים, בין אשכנזים למזרחים ובין חילוניים לדתיים (הורוביץ וליסק, 1990; פרס, 1977). אך התזה של קימרלינג הרחיקה אל מעבר ל"סוציולוגיה של שסעים" (ראו רם, 2020), בישרה על קץ ההגמוניה האחוסלית וחזתה כי בעקבותיו צפויות מלחמות ירושה בין המגזרים השונים. גישה זו עומדת בניגוד לתפיסות מפויסות יותר המציעות כי נורמות חיים משותפות יכולות לגשר על פערים אידיאולוגיים עמוקים (סמוחה, 2016). כיום מקבלת התזה של קימרלינג משנה תוקף, ונראה כי היא רלוונטית במיוחד.

1 עם זאת, קימרלינג הותיר את גבולות הקבוצה חדירים לקבוצות נוספות (מזרחים, דתיים) החולקות מעמד חברתי-כלכלי דומה ואשר אימצו את השקפת עולמה. הוא גם הכיר באימוצה החלקי של האידיאולוגיה הכלכלית הניאו-ליברלית בקבוצה זו במרוצת השנים תחת האידיאולוגיה הסוציאליסטית.

בלב הניתוח של קימרלינג עומדות שתי טענות: אחת, יחסי הכוח בין האחוסלים ל"שבטים" האחרים משתנים לרעת האחוסלים; שתיים, שינוי זה צפוי להגביר את הקונפליקט בין המגזרים – אלה שכוחם עולה יחוו מוטיבציה יתרה ואפשרויות נוספות להגביר את השפעתם בחברה. אפשר למצוא הדהוד לטענות אלו בנאום השבטים של ריבלין, אך דבריו נבדלים מהתזה של קימרלינג בשני היבטים חשובים. ראשית, קימרלינג הדגיש את ההיבט האידיאולוגי במאבק על עיצוב דמותה של המדינה, ואילו ריבלין הדגיש את השינויים הדמוגרפיים באוכלוסיית ישראל. גישה זו – שאותה נכנה כאן דטרמיניזם דמוגרפי – מניחה כי בדמוקרטיה ייצוגית גידול דמוגרפי מיתרגם ישירות לכוח פוליטי, והיא קנתה אחיזה הן בקרב תומכי המהפכה המשפטית הן בקרב מתנגדיה. כך למשל, במאמר שהתפרסם לאחרונה טען הרב יהושע פפר כי התגובה החריפה למהפכה המשפטית נובעת מההכרה הפתאומית של הציבור החילוני במשקלה הדמוגרפי הגובר של האוכלוסייה החרדית. לטענתו, המפגינים שמדקלמים "ד'מוֹקְרַטִיָה" יכלו להפגין כנות רבה יותר ולדקלם במקום זאת "ד'מוֹגְרַפִיָה" (Pfeffer, 2023). עמדה דומה ביטא לאחרונה מייסד מכון קהלת משה קופל, כאשר אמר בריאיון לערוץ חדשות אמריקני שהרפורמה המשפטית תעבור לבסוף כי "הדמוגרפיה ברורה. הימין הולך ומתחזק. הדתיים שהם חלק מהקואליציה הזו מביאים יותר ילדים מאשר אחרים" (פרץ, 2023). במאמר נאתגר את הגישה הדטרמיניסטית הזאת על בסיס ניתוח המגמות הדמוגרפיות, הכלכליות והפוליטיות בישראל בשני העשורים האחרונים.

שנית, החלוקה למגזרים ("שבטים") בנאום ריבלין פשוטה יותר מזו של קימרלינג ומתעדפת שני צירים מרכזיים: הציר האתנו־לאומי שבין יהודים לערבים, ובקרב יהודים – ציר חלוקה לפי רמת הדתיות (חילונים, דתיים־לאומיים וחרדים). חלוקה זו מתעלמת מהבחנות פנים־יהודיות על בסיס מוצא, ובעיקרן ההבחנה בין אשכנזים למזרחים; לדאבונו לא נוכל להוסיף בעניין זה, מכיוון שהנתונים העומדים לרשותנו אינם מאפשרים פילוח על פי מוצא. כמו כן, מודל השבטים של ריבלין נוטה לקבץ יחד את היהודים המסורתיים עם החילונים, מכיוון שאלה וגם אלה לומדים במערכת החינוך הממלכתית, משרתים בצה"ל ונוטים להגדיר עצמם ציוניים. אך כפי שנראה בהמשך, על אף הדמיון הסוציולוגי הרב בין קבוצות אלו, תפיסתן כמקשה אחת עלולה להקשות על הבנת המשבר הפוליטי הנוכחי ועל מיפוי האפשרויות להתארגנות פוליטית חדשה בעקבותיו.

לפיכך נתייחס בניחותנו לחמישה מגזרים: (יהודים) חילונים, מסורתיים, דתיים־לאומיים, חרדים וערבים.² למעט המסורתיים, שעל טיבם ננסה לעמוד בדיון, ארבעת המגזרים הנותרים מייצגים ארבע אידיאולוגיות והשקפות עולם מובהקות. החילונים הם יורשי האחוסלים, מנסחי ההגמוניה הממלכתית־ציונית שאיבדו את הדומיננטיות שלהם אך ממשיכים לראות בעצמם אליטה משרתת, גם אם לא שולטת; הדתיים הלאומיים מתיימרים לנסח מחדש את החזון הציוני מתוך אימוץ ערכים יהודיים פרטיקולריסטיים תחת אלה הליברליים־אוניברסליים של התנועה הציונית החילונית; החרדים, אשכנזים ומזרחים כאחד, חותרים לבסס את בדלנותם ומאמצים בהדרגה לאומנות יהודית לא־

2 במאמר זה נתייחס לחברה הערבית כאל מקשה אחת ונתעלם מהגיוון הדתי והגיאוגרפי הגדול בתוך קבוצה זו. בחירה זו מבטאת את מגבלות הנתונים שעמדו לרשותנו.

ציונית; ולבסוף, הערבים הם אוכלוסייה ילידית שהניסיון לנשלה ממוקדי הכוח ניצב בלב המפעל הציוני, ומשום כך הוא מגדיר את כלל יחסי הכוחות בין המגזרים. ארבעה טיפוסים אלו ניצבים כעת בליבו של המשבר הפוליטי ומייצגים במידה רבה את האינטרסים השונים בו במאבק על דמותה של החברה הישראלית.³ הטיפוס החמישי, היהודים המסורתיים, הוא מעין קופסה שחורה שאינה משויכת למחנה אידיאולוגי מובהק, אך עם זאת אין להתעלם ממנו.

את ספרו חתם קימרלינג כך: "האם האחוסלים מחוסלים כשכבה חברתית? התשובה, בסופו של דבר, היא לא. שלטונם פג; הם - לא. ברשות האחוסלים ונספחיהם מרוכז עדיין ההון האנושי הרב ביותר ואיתו המיומנויות החברתיות והפוליטיות הרבות ביותר" (קימרלינג, 2001, עמ' 106). בימים אלו יוצא המגזר החילוני למה שנדמה לפרקים כמלחמת מאסף, ומפעיל את כל כוחו הכלכלי והחברתי ואת שארית כוחו הפוליטי. אך מה יעלה בגורל המאבק בין הלאומיות היהודית החילונית ליברלית לזו הדתית-פרטיקולריסטית? במאמר קצר זה לא נוכל לספק תשובה מלאה. במקום זאת, מטרתנו היא לספק תשתית אמפירית חיונית לדיונים בנושא. נשרטט תמונת מצב עדכנית של יחסי הכוחות בין המגזרים השונים ושל התמורות שחלו בשני העשורים שחלפו מאז פרסום ספרו של קימרלינג.

נתמקד בארבעה ממדים של השוואה: משקל דמוגרפי, הון אנושי וכלכלי, שירות צבאי וכוח פוליטי. נתייחס אליהם כאל משאבי כוח אוטונומיים למחצה שביניהם מתקיימים יחסי גומלין (Weber, 1978). לצורך המאמר נבחין בין כוח פוליטי, דהיינו ייצוג בכנסת ובממשלה המאפשר פעולה ישירה לשם קידום מטרות, ובין כוח מבני, המבטא שליטה על משאבים קריטיים כגון הון כלכלי או שילוב במנגנוני המדינה. כוח מבני איננו שווה ערך לכוח פוליטי ישיר; הוא מבטא פוטנציאל השפעה. יתרה מזו, כוח מבני אינו מאפשר פעולה ישירה ומוכוונת מטרה, אלא הוא אפקטיבי יותר בהטלת וטו (Young et al., 2018). במילים אחרות, כוח מבני כשלעצמו אינו מאפשר לקבוע מי יישב בממשלה או לאיזו מדיניות היא תחתור, אבל בנסיבות מסוימות הוא מאפשר להפעיל מנופי לחץ לקידום מהלכים פוליטיים או לחסימתם. לפיכך, בכונתנו לבחון את היחסים בין דמוגרפיה, כוח מבני וכוח פוליטי.

מגמות דמוגרפיות

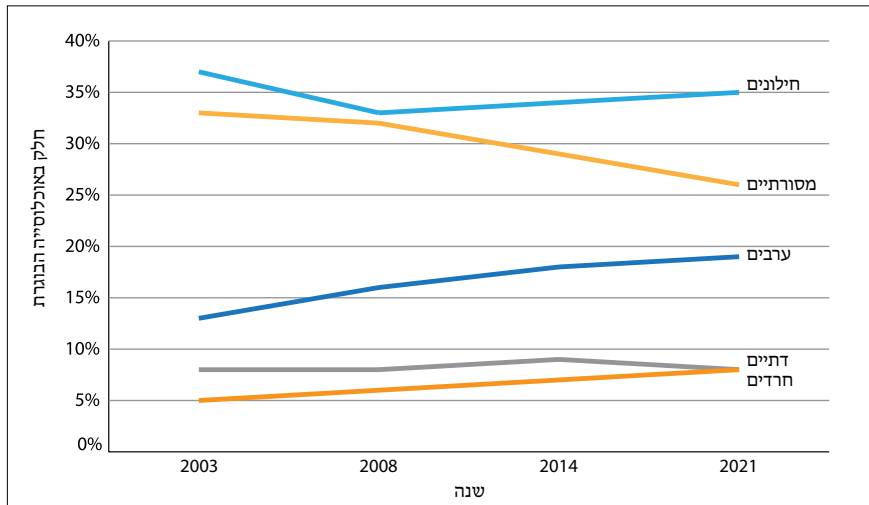
התזה של קימרלינג עסקה בעיקר ברובד האידיאולוגי של המגזרים השונים, ובראשם אלה שאתגרו את ההגמוניה הממלכתית-ציונית. אך בנאום השבטים של ריבלין יש התייחסות מפורשת לדמוגרפיה. לשיטתו של ריבלין, תהליכים דמוגרפיים דנים את המגזר הממלכתי:

3 אפשר למצוא דמיון רב בין המתרחש בישראל ובין מגמות גלובליות עכשוויות כגון עלייתן של תנועות לאומיות-פופוליסטיות על רקע משבר הגלובליזציה והליברליזם (Rodrik, 2021), אך יש גם הבדלים חשובים. התומכים במהפכה המשפטית ממעטים להשתמש בטיעונים כלכליים ולדבר בשם מאוכזבי הגלובליזציה. גם סוגיית ההתנגדות להגירה משנית יחסית, הן משום שישראל היא חברה מהגרים, הן משום שההגירה הלא-יהודית לישראל מוגבלת בהיקפה (אם כי חלק מתומכי המהפכה רואים בהגנה שבג"ץ סיפק למבקשי מקלט עדות לאופיו האנטי-יהודי כביכול של בית המשפט).

ציוני להצטרף ליתר המיעוטים כאחד מני רבים. כלומר, הייצוג הדמוגרפי של המגזרים השונים נתפס כנדבך חשוב בעימות האידיאולוגי ביניהם.

מנתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הנערך מדי שנה ברציפות מאז שנת 2002, עולה כי חלקם של המגזרים השונים באוכלוסייה הבוגרת (גיל 20+) השתנה במידה ניכרת בשני העשורים האחרונים (תרשים 1). בשנת 2003 עמד חלקם של היהודים החילונים על 37.2% מהאוכלוסייה הבוגרת, לצד 33.1% מסורתיים, 7.8% דתיים, 5.4% חרדים ו-12.5% ערבים (מכל הדתות).⁴ בשנת 2021 ירד חלקם של החילונים ל-34.9% ושל המסורתיים ל-25.5%, ואילו חלקם של הדתיים גדל ל-8.2%, של החרדים ל-8.1% ושל הערבים ל-18.8%. כלומר, אף שהחילונים והמסורתיים נותרו הקבוצות הגדולות ביותר, חלקן באוכלוסייה הכללית (בעיקר הייצוג של המסורתיים) פחת משמעותית בתקופה זו.

תרשים 1. אוכלוסייה בוגרת לפי קבוצת אוכלוסייה ומידת דתיות, 2003-2021

יש לציין כי בשני העשורים האחרונים גדלו כל חמשת המגזרים במספרים אבסולוטיים. אך חלקם היחסי של הדתיים, ובעיקר חלקם של החרדים והערבים, גדל על חשבון חלקם של היהודים החילונים והמסורתיים. מגמות אלו אינן מפתיעות בהינתן דפוסי הפיריון הייחודיים למגזרים השונים. בקרב יהודים בישראל רמת הדתיות היא המנבא החברתי החשוב ביותר של פריון. ואכן, מאז 1979 שיעור הפיריון הכולל של נשים חרדיות לא נפל מ-5.7 לידות לאישה (ולפרקים עלה על 7 לידות בממוצע), נע סביב 4 לידות בקרב נשים דתיות, ולא עלה על 2.5 לידות בקרב נשים חילוניות. נכון לשנים 2019-2021, הפיריון הצפוי של אישה חרדית הוא כמעט 6.5 לידות ושל אישה דתיה 3.9, ואילו אישה חילונית צפויה ללדת 2 ילדים בלבד במהלך חייה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022). משמעות הדבר היא שקצב הגידול הדמוגרפי באוכלוסייה החרדית כפול מזה שבאוכלוסייה הכללית, העומד

4 כ-3.7% נוספים באוכלוסייה הבוגרת מזוהים בנתוני הלמ"ס כ"אחרים". מרביתם משתייכים סוציולוגית לקולקטיב היהודי אך אינם מוכרים כיהודים על פי ההלכה (כהן, 2006).

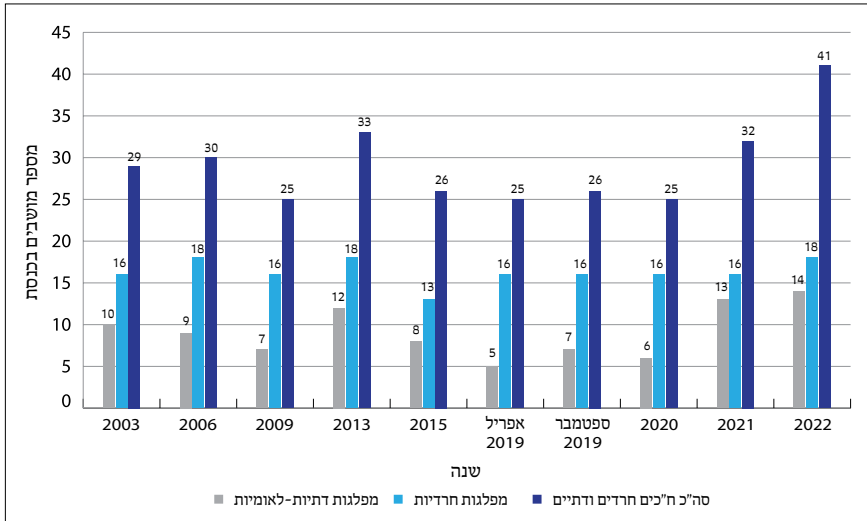
כיום על כ-2% לשנה. הפריזון של נשים ערביות דמה בהיקפו לזה של יהודיות חרדיות בתחילת שנות השמונים, אך ירד בהתמדה ל-2.8 לידות לאישה בלבד ב-2021 – שיעור נמוך מזה של כלל הנשים היהודיות.

לקבוצות אוכלוסייה שהפריזון בהן גבוה יש ייצוג גדול עוד יותר בקרב אוכלוסיית הילדים, ומשום כך צפוי חלקן הכולל באוכלוסייה לגדול בעתיד. על פי תחזית הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019), חלקם של החרדים באוכלוסיית ישראל (כולל ילדים) יגיע בשנת 2035 לכ-18%, ואילו חלקה של האוכלוסייה הערבית יגיע ל-22% (לעומת 11.2% ו-21% בהתאמה, ב-2015). תחזית זו אינה מציעה פילוח נוסף לפי רמת דתיות, ויש לזכור כי ממילא אינה מביאה בחשבון תהליכים חברתיים כמו מעבר בין המגזרים. עם זאת, המגמות בשני העשורים האחרונים והתחזיות לשני העשורים הקרובים מצביעות על כך שהגידול היחסי המשמעותי ביותר חל בקרב האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה החרדית. אך בשעה שהגידול של הראשונה צפוי להיבלם לאור השינויים בפריזון, האוכלוסייה החרדית צפויה להמשיך לגדול הן אבסולוטית, הן באופן יחסי לעומת המגזרים האחרים.

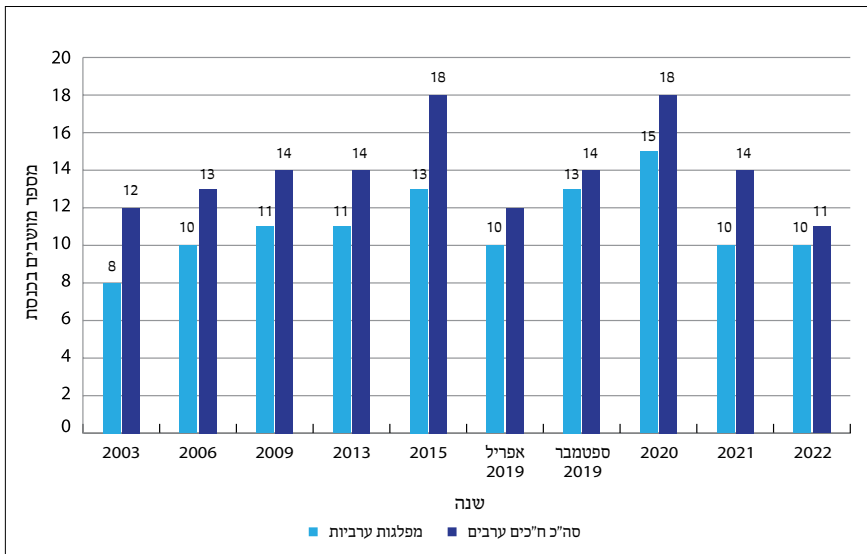
ייצוג פוליטי

האם הגידול הדמוגרפי שראינו לעיל הוביל לשינוי ביחסי הכוחות הפוליטיים בישראל? בחנו שאלה זו באמצעות ניתוח הייצוג בכנסת בעשרים השנים האחרונות. תרשימים א2 ו-22 בוחנים את הייצוג בכנסת של שלוש קבוצות שנוטות לייצוג מגזרי: חרדים, דתיים-לאומיים וערבים. הם מונים את מספר חברי הכנסת במפלגות המגזריות המזוהות עם הציבור החרדי, הציבור הדתי-לאומי והחברה הערבית. כמו כן, הגרפים מציגים את סך חברי הכנסת הדתיים או הערבים שכינהו בכל כנסת, כולל כאלה שייצגו מפלגות לא מגזריות. לדוגמה, בכנסת ה-25 (שנבחרה בנובמבר 2022) המפלגות הערביות (חד"ש-ת"ל ורע"ם) מחזיקות יחדיו בעשרה מנדטים, ונוסף עליהן מכהן חבר כנסת ערבי-דרוזי (חמד עמאר) במפלגת ישראל ביתנו. כוחן של המפלגות החרדיות (ש"ס ויהדות התורה) מסתכם ב-18 מנדטים, וכוחן של המפלגות המזוהות עם הזרם הדתי-לאומי (הציונות הדתית, עוצמה יהודית, נעם) מסתכם ב-14 מושבים. נוסף על כך, יש עוד 9 חברי כנסת חובשי כיפה בשלוש מפלגות לא מגזריות: הליכוד (7 חובשי כיפה), יש עתיד והמחנה הממלכתי. לפיכך, הכנסת הנוכחית כוללת בסך הכל 11 חברי כנסת ערבים ו-41 חברי כנסת דתיים וחרדים.⁵

תרשים א2. ייצוג דתי וחרדי בכנסת, 2003-2022

תרשים ב2. ייצוג ערבי בכנסת, 2003-2022

בחינת הגרפים מאפשרת לזהות מגמות בייצוג בכנסת לאורך 20 השנים האחרונות. ראשית, אפשר לראות כי הייצוג של הציבור הערבי לא השתנה לאורך התקופה. בכנסת ה-16 וה-17 (בחירות 2003 ו-2006) היו בממוצע 12.5 חברי כנסת ערבים, וזוהו גם המספר הממוצע של חברי כנסת ערבים בכנסת ה-24 וה-25 (בחירות 2021 ו-2022). זאת למרות גידול של 50% בחלקם של הערבים באוכלוסייה הבוגרת של ישראל. ממצא זה מוסבר חלקית בשיעור ההצבעה בחברה הערבית, שהוא נמוך יחסית ונמצא במגמת ירידה (רודניצקי, 2022).

באופן מפתיע, דפוס דומה נמצא גם ביחס לחרדים. האוכלוסייה החרדית הגדילה ב- 50% את חלקה באוכלוסייה הבוגרת בין 2003 ל-2021. בניגוד לערבים, החרדים מתבלטים בשיעור הצבעה גבוה בבחירות לכנסת (אילן, 2020). למרות זאת, תוצאות הבחירות מצביעות על יציבות במספר המושבים שהמפלגות החרדיות זוכות להם: הממוצע בבחירות 2003 ו-2006 היה 17 מנדטים למפלגות החרדיות, וזהו גם הממוצע בבחירות 2021 ו-2022. נמשיך לדפוס השלישי: גידול בייצוג הפוליטי של המגזר הדתי-לאומי, הן במסגרת מפלגות ייעודיות של המגזר, הן כחלק ממפלגות "כלליות". בשנים 2003-2006 זכו המפלגות הדתיות-לאומיות ל-9.5 מנדטים בממוצע. נוסף על כך היו בממוצע 3 חברי כנסת דתיים במפלגות שאינן מזהות כדתיות או כחרדיות. לא נוכל לנתח כאן את האוריינטציה הדתית של כל אחד מאותם חברי כנסת, אולם אפשר להניח שרובם ככולם קרובים לזרם הדתי-לאומי. הגרף אינו מראה מגמה רציפה לאורך השנים, אך אם נתייחס לבחירות 2021 ו-2022 כאל נקודת השוואה, נמצא גידול ניכר בייצוג של הדתיים-לאומיים. במערכות הבחירות האלה זכו מפלגות דתיות-לאומיות ל-13.5 מנדטים בממוצע, ומספר חברי הכנסת הדתיים במפלגות לא דתיות עלה ל-6 בממוצע.

לממצאים אלו אפשר להוסיף כמה עובדות שאופיין אנקדוטלי יותר. בשנת 2019 הגיעו לראשונה דתיים-לאומיים לכמה מהמשרות הבכירות ביותר בממשלה. נפתלי בנט, שכיהן כראש ממשלה בשנים 2021-2022, היה ראש הממשלה חובש הכיפה הראשון בתולדות ישראל. קודם לכן, ב-2019-2020, היה בנט גם שר הביטחון הראשון מהמגזר הדתי-לאומי. בצלאל סמוטריץ' הוא שר האוצר הדתי-לאומי השני לאחר יעקב נאמן (שכיהן בשנים 1997-1998). השילוב התקדימי של דתיים-לאומיים במשרות רבות העוצמה ביותר בישראל – ראש ממשלה, שר ביטחון ושר אוצר – משתלב עם הגידול במספר מושביהם בכנסת לאורך שני העשורים האחרונים, ומעיד על התגברות כוחו הפוליטי של המגזר הדתי-לאומי. התחזקות זו ראויה לציון מיוחד דווקא מכיוון שאינה נשענת על גידול דמוגרפי.⁶ לפיכך אין אינדיקציה שגידול דמוגרפי מוביל ישירות לגידול בכוח פוליטי; תחת זאת הוא נותר תלוי במידה רבה ביכולת של המחנות הפוליטיים לייצר קואליציות, הן במובן הפרקטי הן במובן האידיאולוגי.

הון אנושי וכלכלי

האם חלו שינויים גם ביחסי הכוחות הכלכליים והחברתיים בין המגזרים השונים? ניצעו בנתוני הסקר החברתי כדי לבחון את המגמות ברמת ההשכלה, ההכנסה וההשתתפות בכוח העבודה בכל אחד מהמגזרים בשני העשורים האחרונים.⁷ נתונים אלו, לצד נתוני

6 עם זאת, יש להזהיר מפני מסקנות נחרצות מדי. לו היה הניתוח נעצר בבחירות 2020, היינו רואים ירידה בכוחן של המפלגות הדתיות-לאומיות לעומת 2003-2006 ויציבות במספר חברי הכנסת הדתיים במפלגות לא-דתיות. נכון לעכשיו, אין בידינו די מידע כדי לקבוע בוודאות אם התוצאות ב-2021-2022 יוצאות דופן או מעידות על שינוי המגמה.

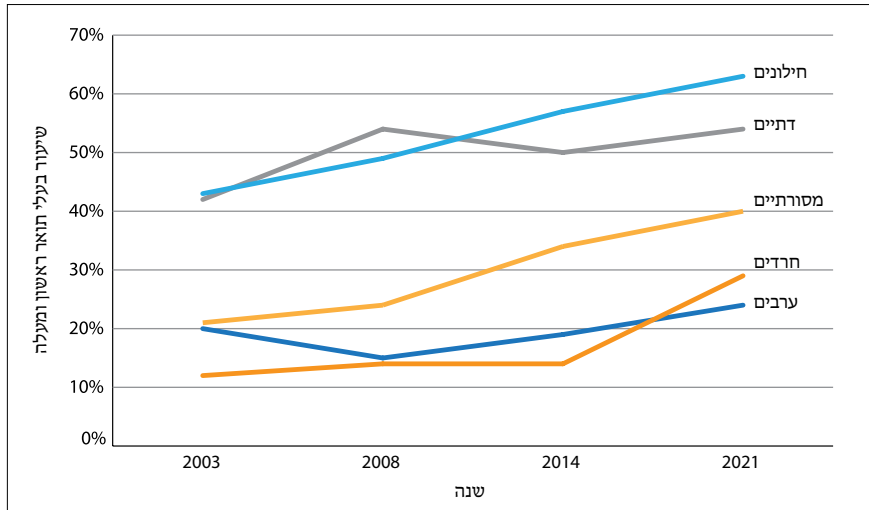
7 אוכלוסיות בעלות פריזון גבוה נוטות להיות גם צעירות יותר, ולכן יש להזהר בהשוואת מדדים מצרפיים כגון השכלה והכנסה ממוצעת, שכן הם עשויים להיות מוטי גיל. היכן שגודל המדגם אפשר

השירות הצבאי שיוצגו בפרק הבא, יאפשרו לנו לבחון את התפלגות הכוח המבני בין מגזרים בחברה הישראלית.

השכלה אקדמית היא משאב קריטי עבור יחידים. היא מאפשרת ניעות חברתית, מגדילה את כושר ההשתכרות ומהווה כרטיס כניסה לענפי התעסוקה החזקים במשק. כיצד נבדלים המגזרים זה מזה בדפוסי רכישתה של השכלה אקדמית? ניתחנו את המגמות בקרב בני ובנות 30-49, כדי לנטרל הבדלים הנובעים מהרכב גילים שונה בין המגזרים.

תרשים 3. שיעור בעלי השכלה אקדמית (תואר ראשון ומעלה), גיל 30-49

בשני העשורים האחרונים חלה עלייה מתמדת בשיעור בעלי השכלה האקדמית בקרב בני ובנות 30-49 בכל אחד מהמגזרים (תרשים 3). עם זאת, הפערים בין הקבוצות נותרו משמעותיים. בראש ניצבים החילונים והדתיים, אחריהם המסורתיים, ובסוף משתרכים החרדים והערבים. נכון לשנת 2021, כ-63% מהחילונים שגילם 30-49 היו בעלי תואר ראשון ומעלה, לעומת 54% מהדתיים, 40% מהמסורתיים, 29% מהחרדים ו-24% מהערבים. נוספים לכך הבדלים בתחומי הלימוד ובמוסדות הלימוד, ואלה צפויים להגדיל עוד יותר את הפער האפקטיבי בין הקבוצות באיכות ההשכלה ובתגמול הכלכלי לה (בר-חיים ושביט, 2018).

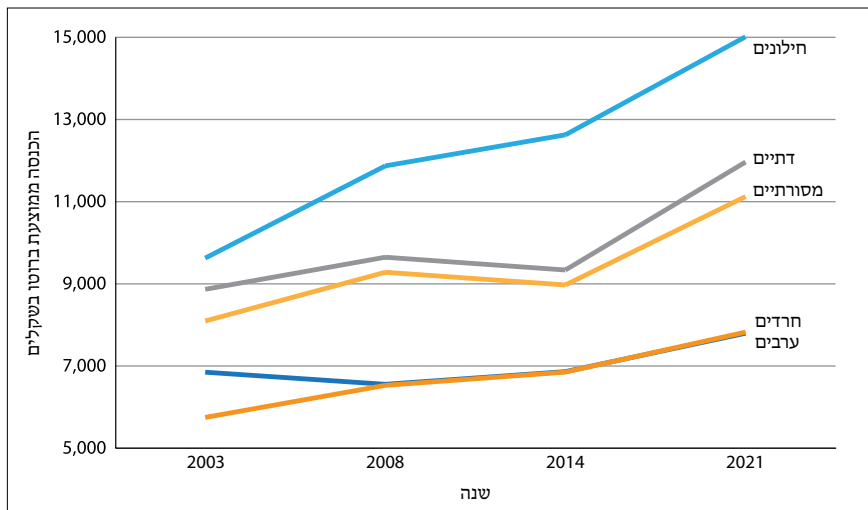
בשוק עבודה משוכלל נצפה שההון האנושי (והשכלה גבוהה בפרט) יתורגם לשכר גבוה יותר בממוצע. ואכן, בהתאם להבדלים ברמות ההשכלה, ניכרים גם פערים בין המגזרים השונים בהכנסה הממוצעת למשרת שכיר.⁸ תרשים 4 מראה כי השכירים החילונים הם

זאת, התמקדנו בטווח גילים מצומצם יותר כדי למזער את השפעת הרכב הגילים על ההשוואה בין המגזרים השונים.

8 הסקר החברתי מודד הכנסה בסולם סדר (קטגוריות הכנסה). כדי לאמוד את ההכנסה הממוצעת, הנחנו שממוצע ההכנסה בכל קטגוריה מצוי באמצע המרווח, ועבור הקטגוריה הפתוחה אמדנו את

בעלי השכר הגבוה ביותר, אחריהם הדתיים והמסורתיים, ולבסוף החרדים והערבים. דפוס זה לא השתנה בשני העשורים האחרונים, על אף העלייה בשכר הממוצע (במחירי 2021) בכל המגזרים. למעשה, השכר הממוצע בקרב חילונים עלה בקצב מהיר יותר מאשר ביתר המגזרים; בשנת 2003 שכיר במגזר החילוני השתכר בממוצע 9% יותר משכיר דתי ו-67% יותר משכיר חרדי, ואילו בשנת 2021 עמדו הפערים על 25% ו-92% בהתאמה. אולם יש הבדל חשוב בין הריבוד החברתי בהכנסה מעבודה ובין השכלה גבוהה: דתיים אמנם קרובים יותר לחילונים ברמת ההשכלה, אבל הם קרובים יותר למסורתיים ברמת ההכנסה. דפוסים אלו לא השתנו כאשר בחנו את רמות ההכנסה הממוצעות בקרב קבוצת הגיל 30-49.

תרשים 4. הכנסה ממוצעת ברוטו (במחירי 2021) לפי קבוצת אוכלוסייה ודתיות, גיל +20

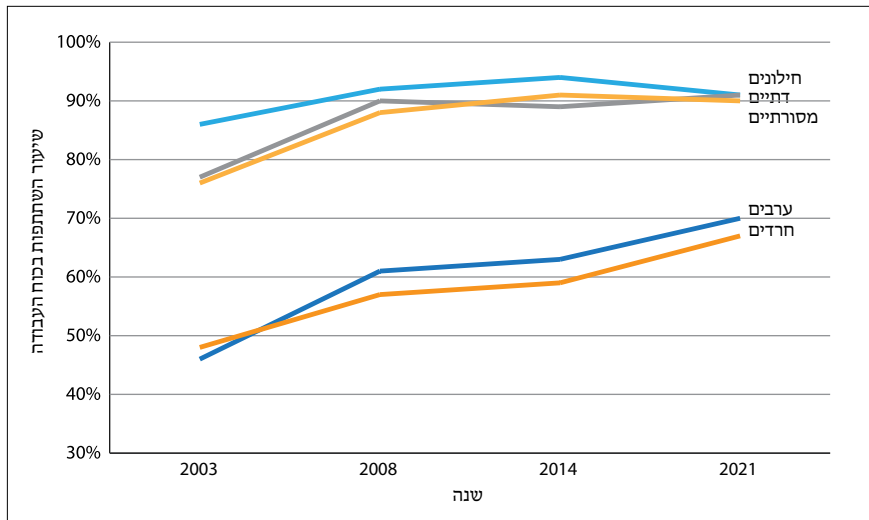
בחינת ההון האנושי והכלכלי ברמת הפרט מעידה על סיכויי החיים של יחידים ועל מידת השתלבותם של המגזרים השונים במשק הישראלי. אך כדי לאמוד את כוחו הקולקטיבי של מגזר זה או אחר, עלינו לבחון גם את תרומתו המצרפית למשק. תרומה זו נגזרת הן מרמות השכר במגזר, הן מחלקו של המגזר באוכלוסייה ומרמת ההשתתפות בכוח העבודה. ככלל, רמת ההשתתפות בכוח העבודה (תרשים 5) עלתה בשני העשורים האחרונים בכל המגזרים, הודות להשתלבותן הגוברת של נשים (Mandel & Birgier, 2016). יתרה מזו, רמת

הממוצע מתוך התפלגות פארטו (Cloutier, 1988). האומדן המתקבל עבור האוכלוסייה כולה קרוב מאוד לשכר הממוצע למשרת שכיר שמפרסמת הלמ"ס (ב-2021, למשל, השגיאה עמדה על פחות מ-0.5%). עם זאת, יש להניח שרמת הדיוק של אומדני ההכנסה בחלוקה למגזרים נמוכה יותר. הממצאים מוצגים כאן לשם התרשמות כללית מפערי השכר ומהמגמות.

9 בפילוח לפי גיל התנודתיות גדולה יותר בשל הקטנת המדגם, אך המסקנות הכלליות נותרות ללא שינוי.

ההשתתפות בכוח העבודה בקרב דתיים ומסורתיים הדביקה את זו של החילונים, וב־2021 עמדו שלושתן על כ־90% בקבוצת הגיל 30-49. בקרב חרדים וערבים ההשתתפות בכוח העבודה נמוכה משמעותית, אך בקרבם גם נצפתה העלייה הגדולה ביותר מאז ראשית שנות האלפיים. בשנת 2021 עמד שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בגיל 30-49 על כ־70% בקרב ערבים וכ־67% בקרב חרדים (77% אצל נשים חרדיות לעומת 56% אצל הגברים). בקרב ערבים שיעור ההשתתפות של גברים גבוה במידה ניכרת מזה של נשים, ואילו בקרב חרדים הדפוס הפוך.

תרשים 5. שיעורי השתתפות בכוח העבודה (נשים וגברים יחד), גיל 30-49

משילוב המגמות עולה כי במגזר החילוני רמות ההשכלה, ההכנסה וההשתתפות בכוח העבודה הן הגבוהות ביותר. דפוס כללי זה לא השתנה בשני העשורים האחרונים. אף שבקרב דתיים רמות ההשכלה וההשתתפות בכוח העבודה קרובות מאוד לאלה של החילונים, שכרם נמוך משמעותית. חרדים וערבים, לעומת זאת, משתרכים מאחור בכל פרמטר, על אף מגמת השיפור הכללית. מכאן גם נגזר כוחו הכלכלי של המגזר החילוני, והוא עודנו הקבוצה הדמוגרפית הגדולה ביותר והמשכילה ביותר, בעלת ההשתתפות הגבוהה ביותר בכוח העבודה והשכר הממוצע הגבוה ביותר.

ממצאים אלו מעידים על קיומו של כוח מבני ניכר בידי המגזר החילוני, שבשקלול חלקו הדמוגרפי וכוחו הכלכלי נושא גם בחלק הארי של נטל המס בישראל (בר, 2011; פילוט, 2022). ואכן, בינואר 2023 החלו מתנגדי המהפכה המשפטית לאיים כי יוציאו את כספם מישראל או יהגרו מהמדינה בתגובה לפגיעה המתוכננת בערכיהם ובאורחות חייהם. לשיטתם, הכלכלה הישראלית נשענת על עמלם ועל כישורם של חילונים ליברלים ולכן עזיבתם תפגע קשות ברמת החיים הכללית.

שירות צבאי

השירות בצה"ל נחשב אחד המרכיבים המרכזיים של שילוב בחברה הישראלית. בפועל, חוק גיוס חובה מעולם לא נאכף באופן אחיד ושוויוני: ערבים וחרדים פטורים בדרך כלל משירות, וכך גם נשים יהודיות-דתיות ודרוזיות. עם זאת, למרות חוסר השוויון המובנה, רוב הציבור – ובוודאי הפוליטיקאים – נאחזים באתוס של צה"ל כצבא העם (בן-אליעזר, 2019; לוי, 2007). בהיותו צבא העם, צה"ל משמש גם מרכיב חשוב בהשתייכות לחברה הישראלית. כפי שקימרלינג ציין בספרו, "עד כה קבע השירות הצבאי את גבולות הקולקטיב [...] ואת מיקומם של הפרט ושל קבוצות בסולם היוקרות" (2001, עמ' 90-91). באופן דומה, יואב פלד וגרשון שפיר (2005) עומדים על התפקיד המרכזי שמילא בישראל שיח האזרחות הרפובליקני, המדרג אזרחים וקבוצות לפי תרומתם לקולקטיב. לצד זאת, בעשורים האחרונים ניכרת מגמת שינוי, עם שילוב גובר של יוצאי הפריפריה החברתית בחלק מיחידות השדה (לוי, 2007).

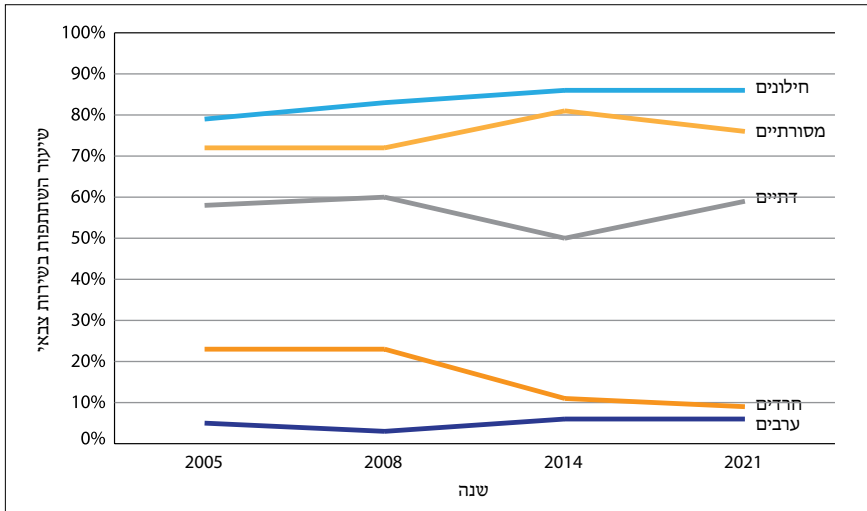
גם כיום מרכזיותו של השירות הצבאי באתוס הישראלי הופכת אותו לזירה חשובה שבה מתנהלים מאבקים פוליטיים וסימבוליים. הדבר בולט במיוחד במחאה הנוכחית. כמה מקבוצות המחאה הבולטות ביותר אורגנו בידי קבוצות של חיילי מילואים, המבליטים את שירותם הצבאי ורואים בו מקור לסמכות מוסרית. האיום של אנשי מילואים, ובראשם טייסים, להפסיק להתנדב למילואים אם ייפגע אופייה הדמוקרטי של ישראל נתפס כאחד המהלכים האפקטיביים ביותר של המחאה. ניכר כי רבים ממתנגדי המהפכה המשפטית תופסים את השירות הצבאי כזירה שבה החילונים מוכיחים את ערכם וצוברים הון סימבולי וכוח מעשי (פלד ושפיר, 2005). לעומתם, תומכי המהפכה המשפטית מעלים טענות שדוחות את הניסיון להשתמש בשירות צבאי כבאמצעי לחץ, או לחלופין מדגישות את תרומתם של משרתי "הצווארון הכחול" (כגון מכונאי המטוסים) תוך הצגתם כתומכים בשינויים במערכת המשפט.

לפיכך בחנו את שיעורי השירות הצבאי בקרב חמש הקבוצות שבהן מתמקד המאמר. על בסיס נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס, בחנו את שיעור בני 30-39 ממגזרים שונים אשר השלימו שירות צבאי. התמקדנו בארבע נקודות זמן: 2005, 2008, 2014, 2021. הנתונים המוצגים בטבלה מקבצים יחד גברים ונשים, ואינם כוללים הבחנות לפי אופי השירות או משך השירות.

בחלקו העליון של תרשים 6 אפשר לראות את שלוש הקבוצות שבהן השירות הצבאי מקובל. בקרב חילונים נרשמה עלייה בשיעור המשרתים: מ-79% בוגרי צבא בקרב החילונים ילידי 1966-1975, ל-86% בקרב החילונים ילידי 1982-1991. זהו ממצא מפתיע הסותר טענות רווחות שלפיהן המוטיבציה לשירות צבאי בקרב החילונים יורדת. העלייה המתונה בשיעור הגיוס בקרב יהודים מסורתיים מבטאת גם היא המשך מחויבות גורפת לשירות הצבאי, בקרב גברים ונשים מסורתיים כאחד. לעומת זאת, בקרב דתיים לא היה שינוי בשיעור הגיוס לצבא. שיעור הגיוס הנמוך ביחס לחילונים ולמסורתיים נובע מכך שרוב הנשים הדתיות אינן משרתות בצבא.

בחלקו התחתון של הגרף נמצאות שתי קבוצות המתאפיינות בשיעורים נמוכים של שירות צבאי. שיעור המשרתים מקרב הערבים נותר נמוך מאוד, אולם רשם עלייה מתונה

תרשים 6. שיעורי השתתפות בשירות צבאי לפי קבוצת אוכלוסייה ורמת דתיות, גיל 30-39

לאורך השנים, מ-4.6% בקרב בני 30-39 ששירתו ב-2005 ל-6.4% ב-2021. המגזר היחיד שבו חל שינוי משמעותי בעשרים השנים האחרונות הוא המגזר החרדי, שם חלה ירידה עקבית ומובהקת בשיעור המשרתים. מקרב החרדים ילידי 1966-1975 (מי שהיו בני 30-39 בשנת 2005), כ-23% שירתו בצבא. בשנים שלאחר מכן חלה ירידה דרמטית בשיעורי הגיוס. מקרב החרדים ילידי 1982-1991 (שהיו בני 30-39 ב-2021), פחות מ-9% שירתו בצה"ל. בשנת 2005, שיעור הגיוס בקרב חילונים היה גבוה פי 3.5 מאשר בקרב חרדים. בשנת 2021 הוא היה גבוה פי עשרה. ירידה דרמטית זו בשיעור גיוס החרדים מבטאת כישלון של המערכת הפוליטית ושל צה"ל בניסיונות המרובים לעודד את גיוסם. אף שצה"ל הקים מנהלת מיוחדת ויצר מסלולי שירות מיוחדים לחרדים, מספר המתגייסים השנתי מדשדש ואף נמצא במגמת ירידה מאז 2015 (מלאך ואחרים, 2022, לוח ה/2). בשנת 2021 התגייסו 1,185 איש בלבד מתוך כ-12,000 צעירים חרדים חייבי גיוס (אילן, 2023; מנשה, 2022). אם כן, ניתוח המגמות בשירות צבאי מראה כי אין ירידה של ממש בשיעורי הגיוס של חילונים, מסורתיים ודתיים. עם זאת, לאורך שני העשורים האחרונים גדל במידה ניכרת הפער בין חילונים לחרדים מבחינת הנשיאה בנטל הגיוס.

דיון

במאמר זה בחנו את המגמות המאפיינות את חמשת המגזרים העיקריים בחברה הישראלית במטרה למפות את יחסי הכוחות העדכניים ביניהם מבחינה דמוגרפית, כלכלית ופוליטית. אף שהמגזרים אינם הומוגניים, הנחנו כי הם מייצגים אידיאולוגיות שונות השואפות לשמר, לאתגר או לדחות את החזון הציוני כפי שנוסח על ידי האחוסלים. נציע כעת כמה תובנות בהתבסס על התמורות שחלו בכל אחד מהמגזרים.

ראשית, חלקו היחסי של המגזר החילוני באוכלוסיית ישראל אכן קטן בשני העשורים האחרונים, אך הוא עדיין המגזר הגדול ביותר. נכון ל־2021, יהודים חילונים היוו יותר משליש מהאוכלוסייה הבוגרת (ויחד עם המסורתיים – יותר מ־60%). מגזר זה אף שמר על כוחו הכלכלי והוא ממשיך להוביל ברמות ההשכלה, ההכנסה וההשתתפות בכוח העבודה ובצבא, ובהתאם לכך הוא ממשיך לשאת בנטל המיסוי והשירות הצבאי. אף שהניתוח שהצענו כאן אינו בוחן ישירות את התרומה של כל מגזר למשק, אפשר למצוא התייחסות חלקית לכך בסקרי הלמ"ס. מסקר ההכנסות לשנת 2019 עולה כי כ־93% מתשלומי מס הכנסה שולמו על ידי יהודים לא חרדים, ואילו משקי בית חרדיים תרמו פחות מ־2% מההכנסות ומשקי בית ערביים תרמו 5.3% (פילוט, 2022; וראו גם בנק ישראל, 2023). יתרה מזו, עיקר תשלומי המס בישראל – כ־90% מהכנסות המדינה ממס ההכנסה וכ־82% מסך המיסוי הישיר – מקורם בשני עשיריני ההכנסה הגבוהים, שיש בהם ייצוג יתר של חילונים (בר, 2011). לעומתם, חלקם של החרדים והערבים בתשלומי המיסים קטן במידה ניכרת מחלקם באוכלוסייה הבוגרת. בקרב האוכלוסייה הערבית ניתן לייחס זאת במידה רבה למגננוני הדרה משוק העבודה (Miaari & Khatib, 2013, Chapter 3), אולם בקרב האוכלוסייה החרדית הדבר נובע, חלקית לפחות, מהשכלה שאינה מכינה למשרות בשכר גבוה ומשיעור ההשתתפות הנמוך של גברים חרדים בכוח העבודה.

ממצאינו מראים בבירור כי המגזר החילוני ממשיך לשאת בעיקר הנטל הכלכלי והביטחוני. הדומיננטיות של מגזר זה בתחומים אלו, אף אם נראה בה תוצאה של מגננוני ריבוד ואי־שוויון, מהווה כוח מבני העומד לרשות החילונים בהתנגדות למהפכה המשפטית. בחודשים האחרונים חזינו בניסיונות לתרגם כוח זה לעצירת המהפכה המשפטית בדמות איומים בהוצאת כספים (ואף הגירה) לחו"ל, בסירוב להתנדב לשירות מילואים ואף בשיח על מרד מיסים. מהלכים אלו הם ניסיון להשתמש בכוח המבני ככוח וטו, ונראה כי זהו משאב שישאר זמין בידי המתנגדים למהפכה המשפטית גם בשנים הקרובות.

שנית, המגזר הדתי־לאומי אמנם גדל דמוגרפית, אך גידול זה היה מתון מאוד בשני העשורים האחרונים ואינו יכול להסביר את העלייה בכוחם הפוליטי, ובפרט בכחירות האחרונות לכנסת. על אף קרבתו למגזר החילוני ברמות ההון האנושי והכלכלי, אין למגזר הדתי־לאומי יתרון מיוחד בתחומים אלו וחלקו באוכלוסייה קטן משמעותית. ממצאים אלו מעניינים במיוחד בהקשר של השיח הציבורי סביב השינויים הדמוגרפיים בחברה הישראלית, שכן עולה מהם כי ההסבר הדמוגרפי פשטני ומטעה. ניכר שהצלחתו הפוליטית של המגזר הדתי־לאומי טמונה בהעמדת אידיאולוגיה מתחרה לזו האחוסלית – לרבות טיפוח התשתית הנחוצה לכך בתחומי החינוך, הצבא והשירות הציבורי – יותר מאשר על בסיס גידול דמוגרפי. עדות לכך אפשר לראות בהקמה של עמותות, מכוני מחקר (ובהם פורום קהלת) והוצאות ספרים (הוצאת סלע מאיר), בגיוס כספים (קרן תקווה) ובכניסה לעמדות מפתח בממשל, בעיקר בתקופת שלטון נתניהו – למשל לתפקידי היועץ המשפטי לממשלה, המפכ"ל, מבקר המדינה, נציב שירות המדינה ומנכ"ל כמה משרדים ממשלתיים. מאז שנות התשעים גדל גם ייצוגם של הדתיים־הלאומיים בצבא ביחידות המיוחדות, בקצונה ובמטכ"ל (כהן, 2012). הדבר עולה בקנה אחד עם התזה של קימרינג (2001, עמ' 32). לדידו, הדתיים־הלאומיים הם ה"תרבות הראשונה שמרדה" בהגמוניה האחוסלית ובעקבות מלחמת 1967 הם החלו לתפוס עצמם כמגזר מוביל וחלוצי.

שלישית, המגזר החרדי אמנם גדל דמוגרפית בקצב מהיר יותר מיתר המגזרים, אך עד כה גידול זה לא קיבל ביטוי בייצוגם הפוליטי בכנסת. למעשה, מבחינת המגמות בשני העשורים האחרונים ניכר כי כוחן של המפלגות החרדיות בכנסת נותר יציב. נראה כי המגמה העיקרית היא זליגה של צעירים חרדים מהמפלגות החרדיות לעבר מפלגות לאומניות כמו הציונות הדתית ועוצמה יהודית, שאפשר אולי לראות בה סימן ראשון לפרימת המונופול של המפלגות החרדיות על ייצוג קבוצה זו בשדה הפוליטי. עם זאת, אין להקל ראש בגידול הדמוגרפי בקבוצה זו, בשל השתתפותה הנמוכה עדיין בכוח העבודה (בעיקר בקרב גברים) ובשל רמות ההשכלה האקדמית הנמוכות במיוחד. גם בקרב החרדים המשתתפים בכוח העבודה, השכר הממוצע נמוך משמעותית בהשוואה לשאר המגזרים (למעט ערבים), והפער בינם ובין החילונים והדתיים אף גדל בשני העשורים האחרונים. באופן דומה, שיעור השתתפותם של החרדים בשירות הצבאי פחת בעשורים האחרונים, על אף מאמצים רבים שעשה צה"ל כדי להגדיל את שיעורי הגיוס אצלם. בניגוד למגזר הדתי-לאומי, הזרם המרכזי במגזר החרדי אינו מתיימר (עדיין) להציע חלופה לחזון הציוני עבור החברה הישראלית כולה. תמיכתם בהחלשת בית המשפט העליון נובעת בעיקר מהרצון לעגן את בדלנותם בתחום הגיוס, בהפרדה מגדרית במרחב הציבורי ובתחומים נוספים. אך לאור הגידול הדמוגרפי המהיר של מגזר זה, הימנעותם מהשתתפות בנטל הכלכלי והביטחוני אינה בת קיימא (בן-דוד וקמחי, 2017).

רביעית, המגזר הערבי מודר עדיין מכלל זירות הכוח: הפוליטית, הכלכלית ובוודאי הצבאית. אף שחל שיפור ברמת ההשכלה של מגזר זה ובשיעורי השתתפותו בכוח העבודה, הערבים עדיין משתרכים הרחק מאחור במדדים כלכליים ביחס ליהודים חילונים, מסורתיים ודתיים (אך לא חרדים). גם בייצוגם בכנסת לא חל שינוי של ממש, הן במפלגות הסקטוראליות הן במפלגות הגדולות. לאור מגמות אלו, אפשר לומר שלא חל שינוי מהותי בכוחו של מגזר זה, למרות הגידול הדמוגרפי המשמעותי – מכ-13% בשנת 2003 לכמעט 19% באוכלוסייה הבוגרת בשנת 2021.

לבסוף יש לתת את הדעת על המגזר המסורתי, שלדידנו הוא המעניין ביותר מכיוון שהוא נעדר אפיון אידיאולוגי ברור. מגזר זה מייחס חשיבות יתרה לזהות היהודית, אך הוא גם הטרוגני ברמת הדתיות ומובחן מעמדית מהמגזר החילוני, שכן הוא מאופיין ברמות נמוכות יותר של השכלה והכנסה. לצד זאת, היהודים המסורתיים, שמרביתם ממוצא מזרחי (ליאון, 2009), משתתפים באופן זהה כמעט לחילונים בכוח העבודה ובשירות הצבאי. כלומר, מיקומם המעמדי, האתני והדתי של המסורתיים מוציא אותם מקבוצת האחוסלים, ואף על פי שהם לאומיים יותר מהמגזר החילוני, הם אינם מזוהים עם מפלגה יחידה (ראו גם מאמרה של סיגל נג'רון בגיליון זה). סקרי דעת קהל מראים כי המסורתיים ממוקמים בין החילונים לדתיים בנושאים כגון יחס כלפי המיעוט הערבי ושוויון מגדרי. גם תמיכתם בפרויקט ההתיישבות מעבר לקו הירוק מעוגנת בתפיסה פרגמטית ולא תיאולוגית (המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות, 2018; ישראל, 2020; מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות, המרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה, 2022). לאור מיקומם המורכב בחברה הישראלית, קשה לאמוד את יחסם למהפכה המשפטית, אך קבוצה זו – שהיא השנייה בגודלה באוכלוסייה הבוגרת – צפויה לשמש לשון מאזניים בכל התארגנות פוליטית עתידית העשויה להכריע בין הלאומיות היהודית הדתית-פרטיקולריסטית ובין

זו החילונית-ליברלית. בקבוצה זו טמון גם גורלם של החילונים יורשי האחוסלים, שיידרשו להציע למסורתיות חזון חדש שיוכל לגשר על הפערים המעמדיים והזהותיים בין שני המגזרים. בסיכום הדברים, אנו מוצאים שקימרינג צפה במידה רבה את המגמות המרכזיות: ירידה בכוחו הפוליטי של המגזר החילוני לצד שימור כוחו הכלכלי, שבו הוא נעזר כעת בקרב מאסף על החזון הציוני, ובפרט על ניסוח ההיבט הדמוקרטי-ליברלי שלו. לצד זאת, האתגר העיקרי לחזון הזה מגיע מקרב המגזר הדתי-לאומי, שנציגיו השכילו לבנות את התשתית האידיאולוגית והחומרית הנחוצה לקידום חזונם. נראה כי הציר המרכזי של המאבק סביב המהפכה המשפטית נמתח בין המגזר החילוני-ליברלי למגזר הדתי-לאומי, והציבור המסורתי נמצא בתווך. יש לציין כי המשבר הפוליטי והחברתי העמוק שאנו מצויים בו נותר עד כה בגדר מאבק פנים-יהודי שאינו מערער כמעט על הלאומיות היהודית כעיקרון המארגן של החברה הישראלית, ובשל כך הוא מותיר מחוץ לגבולות הדיון, גם הפעם, את המיעוט הערבי.

נקודה שאותה קימרינג (2001) וכן פלד ושפיר (2005) לא היטיבו לחזות נוגעת למקומו של השירות הצבאי, והשיח הרפובליקני הכרוך בו, בציבוריות הישראלית. חוקרים אלו צפו ירידה בחשיבותו של השירות הצבאי, אך נראה כי הציבור החילוני שומר על נכונות גבוהה לשרת בצבא, גם אם הוא נעשה בררן יותר לגבי התפקידים שבהם הוא מבקש לשרת (לוי, 2007). השירות הצבאי אף הפך למשאב חשוב בידי המתנגדים למהפכה המשפטית. עם זאת, זוהי אסטרטגיה חדשה, ומוקדם לקבוע כיצד היא תתפתח ולאן תוביל. המחאה גם העלתה מחדש לדיון את נושא גיוס החרדים, לאחר שנראה היה שהציבור הישראלי כמעט איבד בו עניין. נקודה אחרונה זו גם מסייעת לשפוך אור על מעמדן של שתי הקבוצות הנותרות, חרדים וערבים. הניתוח שהצגנו כאן מציע כי קבוצות אלו יישארו פריפריאליות יחסית בחברה הישראלית. גידול דמוגרפי כשלעצמו אינו מוביל באופן בלתי נמנע ליתר כוח והשפעה. לשם כך נחוצה גם תפיסה עצמית כחלק מהחברה הישראלית וכמגזר בעל פוטנציאל להנהיג ולקבוע סדר יום.

לסיכום, נראה כי מלחמות הירושה שצפה קימרינג אכן פרצו, והן מטלטלות את הפוליטיקה והחברה הישראלית. אולם מוקדם להספיד את האחוסלים ואת יורשיהם, המגזר החילוני שממשיך לראות עצמו כממלכתי. דטרמיניזם דמוגרפי לא יכריע את המאבק על דמותה של החברה בישראל. זהו מאבק מורכב ורב-ממדים שבו ממלאים תפקיד גם כוח כלכלי, יוקרה תרבותית, שילוב בצבא ובמוסדות המדינה, ולא פחות מכך – חזון אידיאולוגי ופוליטי.

מקורות

- אילן, שחר. (2020, 24 בפברואר). הבנוס לחרדים משיעור ההצבעה הגבוה: 2 מנדטים. כלכליסט.
- אילן, שחר. (2023, 21 במרץ). עם 87% פטור משירות, המחאה מרחיבה חזית לכיוון המגזר החרדי. כלכליסט.
- בן-אליעזר, אורי. (2019). מלחמה במקום שלום: מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל. מודן.

בן-דוד, דן, ואיל קמחי. (2017, מאי). האתגרים האסטרטגיים העיקריים של ישראל בתחום הכלכלי-חברתי ומוקדים מרכזיים לטיפול שורש (מזכר מדיניות). מוסד שורש. בנק ישראל. (2023, מרץ). דין וחשבון 2022.

בר, אילנית. (2011, 31 ביולי). בחינת נטל המס לפי עשירוני הכנסה. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, המחלקה לפיקוח תקציבי.

בר-חיים, אייל, ויוסי שביט. (2018). התרחבות ההשכלה הגבוהה, שוויון כלכלי ושוויון הזדמנויות. מגמות, נג(1), 101-124.

הורוביץ, דן, ומשה ליסק. (1990). מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומסייתר. עם עובד.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2019, 18 בפברואר). לוח סיכום: אוכלוסייה בשנת הבסיס 2015 ותחזיות לשנים נבחרות, לפי קבוצת אוכלוסייה וחלופה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2022, 21 בספטמבר). פרוין של נשים יהודיות ואחרות בישראל, לפי מידת הדתיות שלהן, 1979-2021.

המכון הישראלי לדמוקרטיה ומרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות. (2018). סקר בוק עמדות כלפי האחר.

ישראלי, ציפי. (2020, מאי). מדד הביטחון הלאומי: מגמות בדעת הקהל בישראל (מזכר 200). המכון למחקרי ביטחון לאומי.

כהן, אשר. (2006). יהודים לא יהודים: זהות יהודית וישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי. מכון שלום הרטמן וכתר.

כהן, בעז. (2012). מצווה במדים: השירות הצבאי והציבור הדתי-לאומי. עיונים בתקומת ישראל, 22, 325-358.

ליאון, נסים. (2009). המסורתיות המזרחית כהד לקיום היהודי בעולם האסלאם. אקדמות, כג, 129-146.

לוי, יגיל. (2007). מצבא העם לצבא הפריפריות. כרמל.

מלאך, גלעד, לי כהנר ויעל בכר. (2022). שנתון החברה החרדית 2022. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מנשה, כרמלה. (2022, 14 בנובמבר). "גיוס החרדים בשפל": הביקורת של הקצין הבכיר לרמטכ"ל. כאן.

מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות, המרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה. (2022). דעת הציבור היהודי בישראל בשאלות ביטחון וצבא. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

סמוחה, סמי. (2016, 25 בפברואר). ישראליות משותפת ומתוחמת [הרצאה]. פרויקט "ארבעת השבטים" – פרויקט משותף של בית נשיא המדינה והמכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה.

פילוט, אדריאן. (2022, 27 בדצמבר). המספרים של אי השוויון בנטל: חילוני משלם פי 6 יותר מסים מחרדי. כלכליסט.

פלד, יואב, וגרשון שפיר. (2005). מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת (בתרגום מיכל אלפון). רמות.

פרס, יוחנן. (1977). יחסי עדות בישראל (מהדורה 2 מוגהת מחדש). ספרית פועלים ואוניברסיטת תל אביב.

- פרץ, סמי. (2023, 20 באפריל). החזון של פורום קהלת: להשתלט על ישראל באמצעות הרחם הדתי. דה־מרקר.
- קימרלינג, ברוך. (2001). קץ שלטון האחוסלים. כתר.
- רודניצקי, אריק. (2022, 20 בדצמבר). ניתוח הצבעת הציבור הערבי בבחירות לכנסת ה־25. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- רוטמן, שמחה. (2019). מפלגת בג"ץ: כיצד כבשו המשפטנים את השלטון בישראל. סלע מאיר.
- רם, אורי. (2020). הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018. מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות.
- Cloutier, Norman R. (1988). Pareto extrapolation using grouped income data. *Journal of Regional Science*, 28(3), 415–419.
- IPS. (2015, June 7). H.E. Reuven Rivlin, President of the State of Israel at the 15th Annual Herzliya Conference [Video]. YouTube.
- Mandel, Hadas, & Debora P. Birgier. (2016). The gender revolution in Israel: Progress and stagnation. In Nabil Khattab, Sami Miaari, & Haya Stier (Eds.), *Socioeconomic inequality in Israel: A theoretical and empirical analysis* (pp. 153–184). Palgrave Macmillan.
- Miaari, Sami, & Nabil Khattab. (2013). *Palestinians in the Israeli labor market: A Multi-Disciplinary approach*. Palgrave Macmillan.
- Pfeffer, Yehoshua. (2023, March). No longer a minority: Behind the veil of Israel's public unrest. *Tzarich Iyun*.
- Rodrik, Dani. (2021). Why does globalization fuel populism? Economics, culture, and the rise of right-wing populism. *Annual Review of Economics*, 13, 133–170.
- Weber, Max. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (Vol. 2). University of California Press.
- Young, Kevin A., Tarun Banerjee, and Michael Schwartz. (2018). Capital strikes as a corporate political strategy: The structural power of business in the Obama Era. *Politics & Society*, 46(1), 3–28.